

ETIKA IN DRUŽBA

Milan Zver

Ministrstvo za šolstvo in šport, Kotnikova 38, 1000 Ljubljana, milan.zver@gov.si

---

ETHICS AND CULTURE

Milan Zver

Ministry of Education and Sport, Kotnikova 38, SI-1000 Ljubljana, Slovenia, milan.zver@gov.si

---

Uvod

Sodobno družbo zaradi zapletenosti in krhkosti družbenih odnosov in procesov nekateri poimenujejo kar **družba tveganja**. Hkrati je zanjo značilno povsem drugačno razumevanje družbe in vloge posameznika v njej. Kompleksnost sodobne družbe naj bi posamezniku omogočala bolj svobodno vzpostavljanje družbenih mrež, zato le-ta ni vpet v trajne mreže socialnih odnosov, v trdne družbene strukture, v **trdna središča/oprijemališča**, ki dajejo občutek vpetosti v socialne mreže in (vsaj do neke mere) občutek varnosti. Prav zato je posameznik čedalje bolj ranljiv. Priznani sta mu avtonomnost in odgovornost, vendar postaja v (pre)kompleksnem svetu uresničitev enega in drugega nemogoča **brez ustreznega znanja, brez sposobnosti za osmišljanje svojega bivanja, brez ustrezne opremljenosti za etično presojo svojega bivanja in delovanja**.

Zahtevnost etičnih presoj postaja v svetu kompleksnih odnosov, v svetu, v katerem realnosti ni mogoče zaznavati le na pojavnih ravni stvarnosti, v svetu, ki ga do velike mere usmerjajo znanstvena spoznanja, ki se nanašajo na svet nevidnega, skorajda nemogoče. Še več. Ravno »nevidnost« znanstvenih spoznanj, ki zares v veliki meri določajo delovanje že današnjega, še bolj pa prihodnjega sveta, zakriva izjemno zahtevnost etičnih presoj in nujno po nenehni refleksiji odnosov, sveta, v katerem živimo. Našteli bi lahko vrsto primerov. Morda je ravno področje genetike eno tistih, na katerem se številna etična vprašanja pokažejo v najbolj zaostreni obliki.

Družba prihodnosti – družba refleksije, zavedanja, trajnostnega razvoja?

Obdobje, v katerem živimo, naj bi označevale naslednje dimenzije:

- spremenjena vloga posameznika v družbi, v kateri posameznik ni več vpet v trdna razmerja, v kateri govorimo o identiteti, ki se stalno oblikuje in preoblikuje (glede na številne vezi, v katere posameznik vstopa) – zato je toliko pomembnejše, da si oblikuje družbena sidrišča, trdna jedra, okrog katerih oblikuje svojo identiteto,
- spremenjen način dojemanja sveta, spremenjeni pogledi na znanje,
- kompleksnost sodobnega sveta, ki ga med drugim označujejo hiter tehnološki razvoj (še posebej na področju komunikacij, informacijske tehnologije) ter procesi, povezani z globalizacijo.

Še bolj kot to pa je za načrtovanje politike na področju vzgoje in izobraževanja pomembno vprašanje, kakšna naj bi bila družba v prihodnje, kateri dejavniki bodo še posebej močno oblikovali njeno podobo. Trdnih in jasnih odgovorov zagotovo nihče ne more dati vnaprej, je pa mogoče opozoriti na nekatere elemente, ki so pomembni za nadaljnji razvoj družbe.

Nekateri prihodnjo družbo imenujejo kar **postmaterialna** družba. Gre za družbo, ki ne trguje s surovinami, izdelki, ampak z idejami, ustvarjalnostjo, informacijami. Gre torej za družbo, ki se iz industrijske družbe, v kateri so bili pomembni material, trgovanje z izdelki in količina le-teh, spreminja v **informacijsko**, v kateri je pomembno trgovanje z informacijami in v kateri je pomembno **več in bolj kakovostno** ter vse bolj **različno in narejeno na različne načine**, vse bolj prilagojeno posamezniku.

V svetu prihodnosti nas čaka še **večja dinamika kopičenja znanja**. Čas med odkritjem in neposredno uporabo se **nevarno** zmanjšuje, povečanje produktivnosti je, v primerjavi s stoletji poprej, neprimerljivo, približno tako, kot da bi se vsako leto zgodila industrijska revolucija.

Postmaterialno družbo naj bi močno zaznamoval razvoj **informacijske tehnologije**, ki naj bi še bolj temeljito spremenila način življenja. Informacijska tehnologija naj bi močno vplivala na oblikovanje našega mišljenja, na način spoznavanja sveta. Brez nje naj ne bi bilo mogoče niti razvojnoraziskovalno delo, saj enostavna raziskovalna dela že sedaj opravljajo računalniki. Ne gre torej za vprašanje tehnologije, temveč za bistvene spremembe, ki vplivajo na način življenja, mišljenja, videnja sveta.

Moč računalnikov v osebni uporabi že danes močno **presega zmogljivost**, kakršno so imeli nekoč računalniki velikih podjetij. Sodobna tehnologija že sedaj (vsaj na videz) omogoča dostopnost do informacij, virov znanja, kakršne si še pred desetletji nismo mogli zamisliti. Toda hkrati s tem se zaostrojuje vprašanje dostopnosti do sodobne tehnologije ter usposobljenosti za njeno uporabo, predvsem pa vprašanja usposobljenosti za osmišljanje informacij.

Zdi se, da bodo številne spremembe vse bolj zaostrovale vprašanja **enakopravnosti, socialne pravičnosti, demokracije**. In to ne le zaradi tehnoloških vplivov. Soočali se bomo tudi s številnimi demografskimi dejavniki, med katere zagotovo sodi starajoča se populacija. Demografska slika sodobne družbe opozarja na starajočo se populacijo, kar bo pomembno tako z vidika trga delovne sile in migracijske politike kot tudi z vidika sožitja med generacijami. Starajoča se populacija bo zagotovo vplivala na rekonceptualizacijo javnih uslug ter spremenjene življenjske stile.

Za postmaterialno družbo naj bi bilo, prav zaradi vsega navedenega, vse bolj pomembno razumevanje sebe in sveta okoli sebe, odgovorno ravnanje do sebe in drugih ter do okolja. Prav zato družbo prihodnosti poimenujejo tudi **družbo samozavedanja, refleksije**.

Če se bo želela družba razvijati, bo morala presojeti svoja dejanja z vidika **trajnostnega razvoja** – torej z zavedanjem, da je družbeni razvoj vedno del preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Zato moramo biti odgovorni ne samo do sedanjih, temveč tudi prihodnjih generacij. Trajnostni razvoj tako nikakor ne vključuje samo odgovornega ravnanja do naravnih virov, temveč tudi odgovorno ravnanje do sebe in drugih ter ravnanje, ki omogoča dejavno vključevanje posameznika v družbo, v kateri živi. **Trajnostni razvoj, demokracija in mir** bi morali biti neločljivi gradniki prihodnosti.

Zagotovo premisleki o vlogi vzgoje in izobraževanja ne morejo mimo vprašanja globalizacije, ki že sedaj postaja vse bolj glokalizacija. Je mogoče vzpostaviti ustvarjalen in dinamičen odnos med globalnim in lokalnim? Kako bodo dejavniki, ki bodo označevali družbo prihodnosti, vplivali na razumevanje nas samih, družbenega in naravnega okolja? Kako bodo oblikovane naše lastne, družbene identitete? Kako napovedane spremembe vplivajo na področje vzgoje in izobraževanja?

Dimenzije družbe prihodnosti

Zdi se, da ostajajo nekatera vprašanja, povezana s prenosom kulture in znanja, večna, tako glede vsebine kot principov načinov prenosa. So vsebine, vprašanja, ki so večna in niso vezana na konkretno družbo, in so učitelji, ki se jih spominjajo generacije. Edukacija namreč vključuje več kot znanje, ki ga potrebujemo vsak dan, je izraz kulture, zato za posameznika ne sme biti nekaj zunanjega, vse bolj mora postati način življenja. Še posebej v družbi prihodnosti, za katero futuristi menijo, da bo bolj kot kadar koli poprej zaostri vprašanja kulture odnosov, kulture medsebojnega razumevanja – kulture in sposobnosti skupnega delovanja ter oblikovanja nove družbenosti.

Družba prihodnosti naj bi tako vključevala vrsto nasprotij, ki jih bo treba ustvarjalno razreševati. Tako bo po eni strani zahtevala visokospecializirana znanja, ki pa jih bo treba znati meddisciplinarno povezovati, nenehno bo treba torej iskati ustvarjalno povezanost med univerzalnim in posebnim, povsem specialnim. Izziv sodobne edukacije bo med drugim tako tudi, **kako doseči** univerzalnost, pluralnost znanj in hkrati dovoljšnjo poglobljenost specialnih znanj, transdisciplinarnost, kako uravnovesiti zdravo tekmovalnost in kooperativnost med posamezniki, ki so nosilci znanja.

Druga dimenzija je vezana na vprašanje **dolgoročnosti** – na razumevanje procesa pridobivanja novega znanja kot nikoli končanega procesa, ki se odvija ne samo v šoli, temveč tudi na delovnem mestu in v življenju. Razviti bo torej treba sposobnost in pripravljenost posameznika, da nenehno nadgrajuje svoje znanje, da ga pogloblja in da ga zna usvojiti in uporabljati v svojem nadaljnjem življenju. Gre torej za uveljavljenje učenja kot vseživljenjskega procesa.

Tretja dimenzija je vezana na vprašanje **kakovosti**. Ni dovolj samo kopičiti nova znanja, zagotovo je pomemben proces osmislitve tega znanja, sposobnosti kritičnega in analitičnega pristopa, sposobnost odgovorne rabe znanja. Gre torej za vprašanje globine, reflektivnosti, odgovorne rabe usvojenega znanja. Ob številnih vprašanjih, povezanih s kakovostjo in globino posameznih znanj, seveda ni moč pozabiti, da je usvajanje znanja proces, ki ne sme in ne more zanemariti posameznika, učenca, njegove enkratnosti in s tem povezanih različnih interesov, talentov, potencialov. Uspešnost oblikovanja sistema vzgoje in izobraževanja za družbo prihodnosti bo torej v veliki meri odvisna od sposobnosti uravnovesiti splošnost in poglobljenost znanj na različnih področjih, ki zanimajo posameznike.

Ni odveč opozoriti še na en pomemben element. Gre za vprašanje **sposobnosti ohranjanja in nadgrajevanja dobrega**. Zdi se, da je ena od nevarnosti sodobnih družb tudi dinamika, hitrost spreminjanja, ne da bi imeli čas in možnost razmisleka z vidika trajnostnega razvoja. Razviti sposobnost mlade generacije za presojo z vidika učinkov na trajnostni razvoj, z

vidika odgovornosti do sebe ter naravnega in družbenega okolja, je eden pomembnih imperativov sodobne politike vzgoje in izobraževanja.

Kakšna in katera vedenja in znanja, kakšna kultura bo torej zares pomembna v družbi prihodnosti? Očitno je, da bo v prihodnosti med drugim nujna dobra tehnološka usposobljenost, ki pa zagotovo ne bo dovolj. Eno najpomembnejših vprašanj namreč ne bo več, kako pridobiti informacije, temveč kako jih osmisлити, kako jih uporabiti, kako oblikovati miselno sliko sveta. Ena najpomembnejših nalog področja vzgoje in izobraževanja bo zato, kako udeležence izobraževanja usposobiti za oblikovanje vedenja v kompleksnejše sisteme, kako razvijati kritično, ustvarjalno mišljenje, kako pridobljene informacije povezati v kompleksnejše miselne sisteme. Nekateri prav zato vse že navedene kompetence zožijo na tri najpomembnejše, in sicer: kreativno razreševanje problemov in vprašanj, sposobnost sodelovanja in komuniciranja z drugimi ljudmi ter sposobnost vseživljenjskega učenja. Vseživljenjsko učenje naj bi tako postajalo ne le temeljno vodilo področja vzgoje in izobraževanja, temveč način življenja vsakega posameznika.

Sistem vzgoje in izobraževanja bo zato moral kar najhitreje najti ustrezne odgovore, kako preiti:

- od upravljanja z informacijami (od vprašanja absorpcije informacij) k razvijanju sposobnosti za **analiziranje in organiziranje informacij**,
- od učenja informacij v razvijanje sposobnosti za učenje, za razumevanje procesov (**učiti se učiti**),
- **od iskanja odgovorov k odkrivanju pravih vprašanj (problemsko-orientirano učenje)**,
- **od rutinskega učenja in ponavljanja k iskanju novih rešitev (razvijanje kreativnega mišljenja)**,
- **k zavedanju pomena kulturalnih kompetenc (razumevanje različnih kultur, spoštovanje svoje).**

Pomen emocionalne in ustvarjalne dimenzije

Oblikovanje vzgoje in izobraževanja za družbo prihodnosti bo moralo ponovno aktualizirati vprašanje učenja kot kognitivnega, pa tudi emocionalnega procesa, kakor tudi vprašanje učenja kot individualnega in hkrati družbenega procesa.

Šola ima v sodobni družbi, v primerjavi z drugimi ustanovami, izjemen položaj, ki izhaja iz njenega poslanstva. Po eni strani daje sidrišča, trdnost, daje elemente, s katerimi se posameznik umešča (to je v današnji družbi še toliko bolj pomembno, ker so družbena sidrišča razrahljana) v družbo, po drugi strani pa posameznika usposablja za nove, ustvarjalne načine razreševanja vprašanj, odpira nove možnosti in daje svobodo posamezniku.

Hartley (2006) meni, da je interes za emocionalno, afektivno in ekspresivno v kurikulumu odraz po eni strani potreb visokorazvite (high tech) tehnologije in (high touch) ekonomije, po drugi pa odraz upora tehnicističnim in birokratskim pristopom na področju vzgoje in izobraževanja. Danes, še posebej pa v prihodnosti, se od šol se vse bolj pričakuje, da bodo sodelovale pri oblikovanju emocionalnega in ustvarjalnega »kapitala«.

Hatley (2006) navaja širše družbene razloge, zaradi katerih postajata emocionalna in ustvarjalna dimenzija posameznika tako pomembni. Poudarja, da je vse več poklicev, ki zahtevajo vključevanje čustvene dimenzije, saj tayloristični način proizvodnje vse bolj izginja. Hkrati proizvodnja zahteva vse več inovacij, ki jih je mogoče zagotoviti samo z vse bolj ustvarjalnimi zaposlenimi. Celo voditelji (v podjetjih in politiki) morajo pokazati tako svojo racionalno kot čustveno plat. Podobno velja za potrošnike. Trg spodbuja izbiro. Potrošnik naj bi izbral v skladu s svojimi zahtevami, željami; kupljeni proizvodi pa naj bi bili vse bolj odraz njegove (čeprav namišljene) identitete. Torej mora biti »v stiku« sam s seboj, izbrati mora izdelke, ki osmišljujejo njegovo življenje (četudi na videz). Prav zato postaja osrednja naloga trga sposobnost vživljanja v potrošnika in sposobnost razumevanja emocionalne dimenzije potrošnika. Iz navedenih razlogov nekateri avtorji (npr. du Gay in Pryke, 2002 v Hartley, 2006: 61) trdijo, da je danes govor o kulturalni ekonomiji, o poblagovljenju kulture in o ustvarjalnosti kot odločilnem dejavniku proizvodnje.

To seveda velja tudi za potrošnjo. V svetu izbir in tveganj je posameznik prisiljen nenehno oblikovati sebe, svojo identiteto. Gre torej za preplet med načinom proizvodnje in potrošnje, med zahtevo po nenehnem (pre)oblikovanju sebe (svoje identitete) ter zahtevo po ustvarjalnem proizvajalcu in ustvarjalnem potrošniku.

Hartley (2006) opozarja da nekatere dimenzije high touch ekonomije in visokorazvite tehnologije dobesedno kličejo po aktualiziranju emocionalne in ustvarjalne dimenzije. Tako high touch ekonomije in high visokorazvite tehnologije pa imajo vpliv tudi na (pre)oblikovanja sebe in načine vodenja in upravljanja družbenih procesov, podjetij, družbenih skupin. Globalizem naj bi nosil v sebi navidezno protislovje, ki naj bi se izražalo v tem, da je treba proizvode in usluge vse bolj prilagajati posamezniku, da delovni proces zahteva vse več (ne samo tehničnega obvladovanja delovnih operacij) emocionalnega in ustvarjalnega angažiranja (high touch), da na znanju temelječa visokorazvita tehnologija zahteva kreativnost/ustvarjalnost ter po drugi strani globalizirano ekonomijo. Gre torej za t. i. **kultivirano industrijo v globalnem svetu.**

Ritzer (2000) pa poudarja, da so bile v moderni družbi emocije zlorabljene, racionalizirane. Podobno je tudi stališče Mestovica (v Hartley, 2006: 64), ki sodobno družbo poimenuje postemocionalna, saj naj bi bila temeljna značilnost te družbe, da so **emocije kognitivno filtrirane**. Na kognitivno filtriranje emocij je opozoril že Elias (1994), ki je razumel izražanje emocij kot del socializacijskega procesa. Elias je poudarjal, da sprva upravljanje s čustvi nadzirajo drugi, kasneje se ta bitka prenese v nas same. Čeprav naj bi današnja družba ponovno aktualizirala pomen emocij, Bauman (1988) dodaja, da si izražanje čustev lahko privoščijo le tisti, ki lahko vstopajo kot potrošniki – za tiste, ki si potrošnje ne morejo privoščiti, pa je še vedno zaželeno mnogo bolj nadzorovano izražanje čustev.

Drugo pomembno področje, na katerem pride do izraza potreba po poudarjanju emocij in ustvarjalnosti, je področje visoke tehnologije. Hartley (2006) poudarja, da je govor o družbi, ki temelji na znanju, ter o delu, temelječem na znanju, v bistvu tautologija, saj je posameznik v še tako taylorističnem sistemu organizacije potreboval določena znanja za opravljanje dela. Vrste, obseg in kakovost znanja so bili za opravljanje različnih nalog sicer različni, vendar bo različna zahtevnost znanja za opravljanje dela ostala tudi v še tako tehnološko in na znanju temelječi proizvodnji. Hartley (2006) meni, da ne gre za to, da delo temelji na znanju, temveč za premik poudarka. Sedaj se namreč poudarja nujnost, da zaposleni sam

vlaga v svoje znanje in se nenehno izpopolnjuje. Ob tem se zaposlenega razume kot nekoga, ki se sam oblikuje (celo programira), spreminja v smeri, ki jo zahteva delovni proces. Druga smer poudarka pa se nanaša na zmožnost posameznika, da opravlja svoje delo ustvarjalno. Zato, da nekdo opravlja svoje delo ustvarjalno, je verjetno potrebno kakovostno znanje. Poudarek v sintagmi „na znanju temelječa družba“ se torej ne nanaša samo na znanje kot pogoj za opravljanje dela, temveč tudi na **znanje kot pogoj za ustvarjalno opravljanje dela**. Mehanicistično razumevanje delovnega procesa je zaposlenega razumelo instrumentalno, brez emocij, kot nekoga, ki se prilagodi standardom in objektivizaciji procesa. Za takšno opravljanje dela je zadostovala sposobnost akumulacije znanja. Toda te sposobnosti danes ne zadoščajo več. Proizvodnja potrebuje visokoustvarjalne zaposlene.

Aktualiziranje čustvenega kapitala ne izvira samo iz spremenjenih načinov proizvodnje in iz sprememb v načinu potrošnje, temveč je razloge za aktualizacijo čustvenega kapitala treba iskati tudi v razmerju do oblikovanja identitete posameznika. V sodobnem, kompleksnem svetu je posameznik soočen s tveganji, postavljen pred paleto izbir, ki so omejene z možnostmi (npr. dohodkovne omejitve), in soočen z vprašanji, kdo sploh še sem, v katerem od vzporednih svetov živim ... Identiteta postaja vse bolj izmuzljiva.

Ravno problematiko **oblikovanja identitet**, nenehna (pre)oblikovanja sebe duhovito analizira Melucci (1996). Pravi, da postaja odgovor na vprašanje, kdo sem, vse bolj zapleten. Nenehno sicer iščemo trdne točke naše identitete, toda celo v okviru naše biografije se težko razpoznavamo. Iskanje varnih nebes zase postaja neverjetno kritično početje, posameznik se mora nenehno sestavljati v kontekstu dogodkov, v katere je vpleten. Svet, kontekst torej, od posameznika zahteva, da se nenehno spreminja in pri tem ohranja samega sebe, sebe kot osebo. Konstitutivne dimezije sebe – čas in prostor, bolezen in zdravje, spol in leta, rojstvo in smrt – tako niso več podatki; postale so problem: kako odgovoriti nanje, kako jih prezentirati (Melucci, 1996).

Nenehno (pre)oblikovanje samega sebe zahteva spremembe tudi na področju vzgoje in izobraževanja. Nenehna refleksija, spodbujanje ustvarjalnosti ipd. postajajo pomemben del soočanja z zahtevami družbe tveganja, negotovostjo postmodenistične družbe in s tem tudi pomemben del vzgojno-izobraževalnega procesa. V tem kontekstu je zanimiva Meluccijeva teza, po kateri so zahteve po enakosti (enakopravnosti), ki so bile vodilna ideja industrijske revolucije in tudi vzgoje in izobraževanja, danes nadomeščene **z zahtevami po različnosti**.

Sklep

Spoznanja sodobne znanosti prinašajo številne celo paradigmatične spremembe v razumevanju sveta. Ob tem je še posebej zanimivo, da se sodobna odkritja nanašajo na vse bolj subtilne dele sveta, tiste dele, ki so očem skriti, ki so del nevidnega sveta, pa vendar je ta svet del nas samih, kot je npr. genetika. To še posebej zaostre težavnost bivanja sodobnega človeka, ki je že danes soočen s t. i. družbo tveganja. Zahtevnost odločitev in zmožnosti ravnanja posameznika postajajo v nenehno spremenljivem, nevidnem svetu še toliko večje.

Protislovnost položaja, v katerem se nahaja posameznik, so po eni strani vse večje možnosti, da pride do informacij in znanja, ter hkrati vse težje poti do razumevanja, do osmišljanja informacij, do zmožnosti presojanja.

Zdi se, da bo eden največjih izzivov sodobnega človeka aktualiziranje emocionalnih in čustvenih dimenzij ter usposobljenost za etično presojo v ne samo vse bolj kompleksni družbi, temveč tudi v družbi, ki tudi s pomočjo znanstvenih spoznanj vse bolj aktualizira nevidno.

Literatura

- Bauman Z. 1998. *Globalization: The human consequences*. Polity Press, Cambridge.
- Beck U. 1992. From industrial society to the risk society: questions of survival, social structure and ecological enlightenment. *Theory, Culture and Society*, 9: 97–123.
- Cambell C. 1989. *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Blackwell, Oxford.
- Castells M. 2001. Growing Identity Organically. V: Muller J. in sod. *Challenges of Globalisation*. Maskew Miller Longman, Cape Town.
- Elias N. 1991. *Society and Individuals*. Blackwell, Oxford.
- Elias N. 1994. *The civilising Proces*. Blackwell, Oxford.
- Halpin D. 2006. Understanding curriculum as Utopian texts. V: Moore, A. (ur.). *Schooling, Society and Curriculum*. Routledge, London.
- Hartley D. 2006. The instrumentalization of the expressive in education. V: Moore, A. (ur.): *Schooling, Society and Curriculum*. Routledge, London.
- McFarlane A. 2006. ICT and curriculum canon. Responding to and exploring »alternative knowledge«. V: Moore A. (ur.). *Schooling, Society and Curriculum*. Routledge, London.
- Melucci A. 1996. *The playing self: Person and meaning in the planetary society*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Popper K. R. 1972. *Objective knowledge: An Evolutionary Report*. University Press, Oxford.
- Wilenius M. 2006. *Future Challenges in Learning. Life-Long Learning Conference*. Finland: 29. september 2006.
- Young M. F. D. 2006. Education, knowledge and the role of the state: the »nationalisation« of educational knowledge V: Moore A.(ur.). *Schooling, Society and Curriculum*. Routledge, London.